

Ігор Усенко, Янна Чепуренко

Проблеми правового забезпечення управління та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів

Уперше в практиці наших традиційних міжнародних конференцій було проведено секцію з проблем правового забезпечення бібліотечної, архівної та інформаційної сфер, які важливо вирішувати у тісній співпраці правознавців, бібліотекознавців, архівістів та працівників інформаційної галузі. Саме з цього ми виходили, коли працювали над складом учасників нашої секції.

На неї було заявлено дев'ять доповідей. Серед учасників секції було сім кандидатів наук і два наукових співробітники. Промовці представлених доповідей порушили актуальні питання законодавчого забезпечення бібліотечної, архівної та інформаційної галузей.

Наукова дискусія почалася з доповіді к. юр. н., заввідділом Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України І. Б. Усенка «Питання захисту прав читачів у законодавстві України». Науковець підкреслив, що права читача мають бути не лише декларовані законами України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», а й відповідно відображені в правилах користування бібліотеками і архівами. Проаналізувавши правила користування бібліотеками та архівами України, доповідач наголосив, що в деяких випадках ці права лише задекларовані, а на практиці їх реалізація певною мірою ускладнена, зокрема, і процес запису читачів до бібліотеки, коли вимагається велика кількість документів, на основі яких видають читачький квиток, а виданий читачький квиток не дає права без додаткових документів (листа-звернення) користуватися такими фондами як дисертаційний, рукописний, стародруків тощо. І. Б. Усенко запропонував організувати запис читачів так, щоб читачький квиток був перепусткою до всіх фондів бібліотеки або архіву.

На думку доповідача, права читачів на вільний доступ до інформації обмежуються заборонаю копіювання неопублікованих документів (дисертацій) та архівних матеріалів, адже законодавчо визначено право користувачів на документні

ресурси бібліотек та архівів, І. Б. Усенко також наголосив на важливості подальшої співпраці юристів, бібліотекознавців, архівознавців у справі становлення законодавчої бази відповідних галузей.

У доповіді завсектором бібліотечного права Російської державної бібліотеки О. Ф. Байкової «Бібліотечно-інформаційні ресурси: проблеми охорони авторського права в Росії» висвітлено питання застосування норм авторського права в бібліотечно-інформаційній практиці РДБ. Зокрема було підкреслено, що дотримання авторського права в бібліотеці пов'язано з формуванням та використанням фонду (особливо у випадках копіювання документів) та зі створенням бібліотекою власних інформаційних ресурсів. Деякі аспекти бібліотечно-інформаційної діяльності, насамперед створення і використання баз даних та електронних каталогів і картотек, права суб'єктів, які беруть участь в інформаційних процесах, відображені у Федеральному законодавстві «Про інформацію, інформатизацію та захист інформації» (1995). Було зауважено, що діюче в Росії Федеральне законодавство не створює єдиного правового простору, який регулює взаємовідносини між авторами, видавцями, бібліотекарями-виробниками електронних документів, їх розповсюджувачами та користувачами. В таких умовах, на думку доповідача, одним зі шляхів розвитку законодавства про авторське право є гармонізація інформаційного та бібліотечного законодавства з цивільним, інтелектуальним і уголовно-процесуальним законодавством Росії та міжнародними правовими актами. З цією метою в РДБ створено Міжвідомчу робочу групу з проблем авторського права і доступності до документів у бібліотеках для розробки програми діяльності бібліотек у цьому напрямі. Передбачено також розгляд правових, технічних та договірних питань, які виникають у зв'язку з наданням електронних документів до інформаційних мереж, доступність електронної інформації для користувачів бібліотек.

Начальник організаційно-аналітичного відділу Держкомархіву України К. Є. Новохацький (до-

Усенко Ігор Борисович, к. юр. н., заввідділом Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,

Чепуренко Янна Олексіївна, к. і. н., заввідділом НБУВ.

© Усенко І. Б., Київ, 2002
© Чепуренко Я. О., Київ, 2002

повідь «Архівні фонди бібліотек: правові проблеми використання») зазначив, що проблема доступу до фондів є ключовою в користуванні документами Національного архівного фонду (НАФ) України. Доступ до документів НАФ, у тому числі в бібліотеках, урегульовано законодавчо, норми законів у цих питаннях у цілому відповідають конституційним засадам і міжнародним стандартам. Ведеться подальше вдосконалення цих норм з урахуванням практичних потреб.

Проте напрацювання підзаконних нормативних актів здійснюється повільно, і вони потребують невідкладного приведення у повну відповідність із законом. Унаслідок неспішної відомчої нормотворчості, практичної відсутності контролю за дотриманням законодавства досить поширеною залишається незаконна практика, що обмежує права громадян на інформацію (вимагання гарантійних листів, введення додаткових обмежень, платного користування документами та ін.). На жаль, на сьогодні залишається актуальним питання оперативного прийняття підзаконних актів на виконання положень законів, котрі регулюють відносини як в архівній практиці, так і в практиці бібліотечної діяльності.

У доповіді вченого секретаря Українського науково-дослідного інституту стандартизації, сертифікації та інформатики, к. х. н. А. К. Шурубурі «Стандартизація бібліотечної діяльності» наголошувалося, що на виконання рекомендацій попередньої міжнародної наукової конференції (2000 р.), розроблено і передано на затвердження до Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України пакет документів стосовно створення Технічного комітету стандартизації «Інформація та документація». Його мета діяльності — організувати розроблення державних стандартів у сфері інформації та документації за такими напрямками як: науково-інформаційна діяльність; видавнича, бібліотечна та архівна справи; діловодство; накопичення, обробка і збереження даних, а також гармонізація цих стандартів з міжнародними, міждержавними і національними стандартами інших країн та впровадження їх в Україні з використанням новітніх засобів інформатики з урахуванням тенденцій розвитку стандартизації. Отже, справа стандартизації нашої галузі зрушена і з часом ми можемо очікувати вельми необхідні нам стандарти, причому їх якість відповідатиме сучасним вимогам.

Питання правового регулювання в інформаційній сфері було висвітлено в доповіді докторанта Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України О. Ю. Чубукової, яка

внесла пропозиції з розробки системи захисту інформації, підкреслюючи, що останнім часом в країні чимало зроблено у напрямі правового регулювання суспільно-економічних відносин в інфосфері. Введено в дію істотний масив законів та інших нормативних документів, які прямо чи опосередковано регулюють відносини та процеси, пов'язані з інформатизацією суспільства. Але залишається неповна визначеність проблем, пов'язаних із захистом інформації. Саме тому, відповідно до Закону України «Про інформацію», одним з головних напрямів державної інформаційної політики є створення системи безпеки інформації, основна мета якої — зменшити ризики, зумовлені ймовірністю заподіяння шкоди власникам інформації (державі, юридичним та фізичним особам) унаслідок незаконного отримання і використання інформації. Тут роль головного предмета відіграють національні ІР та створені за їх участю інформаційні продукти та послуги, як надбання країни та її народу.

Історіографію правових аспектів використання архівних документів було представлено в доповіді кандидатів історичних наук, співробітників НБУВ О. О. Колобова та Т. В. Варави. Дослідники, проаналізувавши сучасні наукові розробки основних напрямів правового забезпечення використання архівних документів, визначили ті напрями, які недостатньо розроблені і потребують наукових досліджень.

У доповіді н. с. НБУВ Г. Г. Нежурбиди «Електронні ресурси: законодавче забезпечення формування фонду та використання в бібліотечно-інформаційній практиці» проаналізовано питання законодавчого забезпечення формування фондів електронних документів як частини Національного бібліотечно-інформаційного фонду країн Норвегії, США, Франції, Канади, Швеції, Японії. Доведено необхідність внесення змін до законодавства України про обов'язковий примірник документів для забезпечення збереження національного культурного та наукового надбання, що існує на електронних носіях інформації.

Наголошено на потребі спеціального розгляду визначення терміну «електронний документ», аналізу типів, видів, форматів електронних документів та загальних тенденцій їх розвитку. Зазначено необхідність розробки технічних і організаційних питань формування та збереження фондів електронних документів (визначення архітектури електронних бібліотек, їх інформаційно-ресурсних компонентів, вимог до програмного, лінгвістичного та технічного забезпечення). Було підкреслено, що дослідження питання збереження фондів електронних документів має вклю-

чити розгляд проблем, пов'язаних із можливостями ушкодження електронних носіїв інформації, зокрема питання протидії комп'ютерним вірусам, та питання морального старіння електронних носіїв інформації й обладнання для їх використання, а також розглянути питання доцільності заміни носія або формату збереження документу установою-зберігачем обов'язкових примірників електронних документів.

Вирішення окреслених питань, на думку автора, доцільно проводити в рамках державної програми. Це гарантувало б виконання її на високому фаховому рівні та у найкоротший термін.

На основі зроблених досліджень пропонується внести зміни до Закону «Про обов'язковий примірник документів» України. Ст.1 «Визначення термінів та понять» доповнити визначенням «електронний документ» або «електронний ресурс», де підкреслити, які саме види електронних документів мають бути об'єктами відносин, котрі виникають у процесі функціонування системи обов'язкового примірника документів, або зазначити це в ст.5 «Суб'єкти та об'єкти відносин, що виникають у процесі функціонування системи обов'язкового примірника документів».

У ст. 8 «Обов'язки виробників документів» мають бути визначені установа, якій надаються обов'язкові примірники електронних документів та порядок їх доставки.

Ст. 10 «Обов'язки одержувачів документів щодо їх зберігання та використання» повинна визначати форми, в котрих обов'язкові примірники електронних документів можуть надаватися для користування юридичним та фізичним особам, або необхідно закріпити це в інших нормативно-правових актах, пов'язаних з питаннями користування документами. Ці питання мають визначити, чи можуть електронні документи або їх фрагменти задля надання в користування бути скопійовані зберігачем обов'язкового примірника електронного документа на паперовий, електронний або інший носій інформації, чи можна обов'язковий примірник електронних документів видавати для абонементного обслуговування (поза межі бібліотеки для документів виданих на окремого фізичному носії), чи можна розповсюджуватися системами електронної доставки документів.

Оскільки ст. 9 чинного Закону України «Про обов'язковий примірник документів» вимагає публікувати бібліографічну інформацію про одержаний обов'язковий примірник документів, необхідно визначити і законодавчо закріпити вимоги щодо опису електронних документів та правил їх складання.

До Закону України «Про авторські та суміжні

права» необхідно внести доповнення щодо звільнення від відповідальності за порушення авторського права бібліотечні та архівні установи, як посередників, що видають для користування електронні документи, якщо процес надання документа не можливо здійснити інакше як копіюванням.

Також вважається за необхідне обумовити в Законі про авторські права можливість для бібліотек вільно (безоплатно та без отримання дозволу) копіювати, зберігати та надавати в користування інформацію, що поширюється засобами масової інформації країни, зокрема комп'ютерними мережами.

У доповіді м. н. с. НБУВ О. В. Лиха «Аспекти використання бібліотечно-інформаційних ресурсів у бібліотечному законодавстві» зазначалося, що на сьогодні законодавчу базу бібліотечно-інформаційної діяльності в Україні складають цілий ряд законів, які визначають права користувачів і власників документних ресурсів. Однак, підзаконні акти приймаються дуже повільно і гальмують як систему комплектування документних фондів бібліотек, так і використання бібліотечно-інформаційних ресурсів. Зауважувалося, що сьогодні постала проблема створення науково-практичного збірника з питань бібліотечного законодавства.

Заввідділом НБУВ, к. і. н. Я. О. Чепуренко проаналізувала досвід правового регулювання використання документних ресурсів Президентських бібліотек США. Доповідка підкреслила, що нормативно-правовою базою охоплені всі функції, які виконують президентські бібліотеки в американському суспільстві: збирання, збереження і використання документів, пов'язаних з життям і діяльністю президентів США. Закон «Про президентські бібліотеки» та закон «Про свободу інформації» регулюють процес створення президентських бібліотек, видовий склад документного фонду; організацію доступу до документів; правила збереження документного фонду. Позитивним є той факт, що закони «Про президентські бібліотеки» та «Про президентські документи» приймалися і кожного разу доповнювали після узагальнення практичного досвіду функціонування президентських бібліотек. Новою редакцією закону врегульовувалися ті сторони діяльності бібліотек, які потребували законодавчого регулювання (наприклад, розмежування понять «президентські документи» та «приватні документи») та нові аспекти формування цих бібліотек (організація президентських документів після імпічменту). Таку ситуацію можна вважати вирішальним чинником у активному розвитку системи президентських бібліо-

тек США та використання їх документних ресурсів. Всебічне законодавче регулювання процесів комплектування, зберігання і використання документів в президентських бібліотеках забезпечує повноту документного фонду і своєчасне введення в обіг історичних документів. Досвід правового регулювання формування та використання інформаційних ресурсів названих бібліотек може бути корисним не лише в архівній практиці, а й в бібліотечно-інформаційній діяльності.

Усі учасники секції однозначно визнали, що представлені рекомендації міжнародної наукової конференції є ґрунтовними і науково виваженими. Особливо наголошено на підтримці

започаткування в НБУВ видання науково-практичного збірника, в якому будуть представлені нормативно-правові акти та наукові публікації фахівців правознавців, бібліотекознавців, архівознавців у галузі правового забезпечення бібліотечної, архівної та інформаційної діяльності. Видання стане дуже корисним у справі об'єднання фахівців-науковців, інформуванні та роз'ясненні юридичних аспектів забезпечення формування і використання інформаційних ресурсів. На сторінках такого видання можливо висвітлення зарубіжного досвіду нормотворчої діяльності в бібліотекознавстві та суміжних галузях.

Рецензії

Дерлеменко В. В. Сільськогосподарські інформаційні консультативно-освітні служби. — К.: АЕ УААН, 2001. — 452 с.

Актуальність рецензованої монографії насамперед полягає у тому, що в ній розроблено концептуальну модель Національної системи інформаційних консультативно-освітніх служб (НСІКОС) АПК України.

Завдання її створення викладено в «Програмі інформатизації агропромислового виробництва на 1996—2000 рр.» та проекті «Програми інформатизації АПК на 2000—2005 роки і на період до 2010 року». Робота здійснювалася за тематичними планами науково-дослідних і проектно-технологічних робіт Відділення інформатизації Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук (УААН) і безпосередньо пов'язана з виконанням підпрограми 05. «Інформатизація агропромислового виробництва в перехідний період до ринку».

На засадах системного підходу автором розроблено похідні від основної концептуальні моделі управління та підвищення ефективності функціонування НСІКОС АПК і ряд пов'язаних з ними математичних моделей.

Нові теоретико-методологічні здобутки дослідження відзначаються такими показниками:

1. Розкрито стан і напрями розвитку процесу розповсюдження сільськогосподарських знань та надання консультативно-освітніх послуг в АПК України (Розділ 3—4).

2. Дістала наукове підтвердження теза запозичення країнами Західної Європи українських моделей інформаційних консультативно-освітніх служб початку ХХ ст. (Розділ 3—4).

3. Визначено головні напрями створення принципово нової НСІКОС АПК України, пов'язаної з синергетичним ефектом інтегрування її підсистем. (Розділ 6).

4. Уперше обґрунтовано механізм адаптації теоретичних надбань, що базуються на концептуальній і похідних до неї моделях, до сучасної практики.

5. В. В. Дерлеменко слушно вважає НСІКОС АПК України великою функціональною і складною кібернетичною системою. (Розділ 6).

6. При розробці організаційних засад, визначенні взаємозв'язків, що виникають між окремими елементами НСІКОС АПК різних країн в умовах ринку, а також з метою вивчення функцій та притаманних їм форм і методів роботи, у монографії використано зарубіжний досвід побудови й функціонування еталонних моделей. Особливо він став автору в нагоді при обґрунтуванні пропозицій щодо створення Головного міжвідомчого науково-дослідного інформаційного консультативно-освітнього центру галузі та мережі аналогічних установ на місцях; формування єдиного довідково-інформаційного фонду — складової частини національних інформаційних ресурсів; визначення форм і методів роботи з клієнтами працівників НСІКОС АПК; необхідності координації роботи Служби зі Всеукраїнською спілкою інформаційних фахівців АПК та іншими добровільними об'єднаннями громадян й організацій, зацікавленими в розповсюдженні сільськогосподарських науково-технічних знань; організації і проведення масових заходів, у тому числі в роботі з метою залучення молоді до сільськогосподарської праці. (Розділи 6—7).

Оскільки в Україні до останнього часу фундаментальним науковим дослідженням процесу розповсюдження сільськогосподарських науково-технічних знань не приділялося належної уваги, рецензована праця є однією з перших ґрунтовних теоретичних розробок даної проблеми.

*Валентина Ільганаєва,
д. і. н., проф.,
завкафедрою соціальних комунікацій
Харківської державної академії культури*

© Ільганаєва В. О., Київ, 2002